

مجموعه اندیشمندان ایران و اسلام

حکیم قدوسی

(مروری بر زندگی و آثار خواجه نصیرالدین طوسی)

تألیف: غلامرضا جمشیدنژاد اول، حنیف قلندری

پاییز ۹۲

حکیم قدوسی

(مروری بر زندگی و آثار خواجه نصیرالدین طوسی)

تألیف: غلامرضا جمشیدنژاد اول، حنیف قلندری

ناشر: همشهری

چاپ اول: ۱۳۹۲

شمارگان: ۱۱۰۰

قیمت: ۸۰۰۰ تومان

چاپ و صحافی: همشهری

نشانی: تهران، بلوار آفریقا، بلوار

گلشهر، پلاک ۱۳ (برج آی تک)، طبقه هفتم، واحد ۶۴

تلفن: ۲۲۰۴۵۳۴۰، ۲۲۰۲۳۵۷۵، دورنگار: ۲۲۰۲۳۵۷۵

سرشناسه	: جمشیدنژاد، غلامرضا، ۱۳۳۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: حکیم قدوسی (مروری بر زندگی و آثار خواجه نصیرالدین طوسی) /
	تألیف: غلامرضا جمشیدنژاد اول، حنیف قلندری.
مشخصات نشر	: تهران: همشهری، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۶ ص.
فروست	: مجموعه اندیشمندان ایران و اسلام: ۴۳.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۲۴۱-۰۴۳-۹
وضعیت فهرست نویسی: فیا	
موضوع	: نصیرالدین طوسی، محمدين محمّد، ۵۹۷-۶۷۲ق.
	فیلسوفان ایرانی - سرگذشتنامه
شناسه افزوده	: قلندری، حنیف/ ۱۳۶۱ - انتشارات همشهری
رده بندی کنگره	: BBR۵۵۳/۸ج ۱۳۹۱
رده بندی دیویی	: ۱۸۹/۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۶۶۱۵۸۷

سخن ناشر

یکی از مشخصه‌های هر فرهنگ و تمدن بشری در طول تاریخ حضور اندیشه‌مندان، هنرمندان و به طور کلی فرهنگ‌سازی است که در برپایی، قوام و تداوم آن فرهنگ در محدوده سرزمینی خود و همچنین در گستره جهانی نقش داشته‌اند.

از بزرگترین نعمت‌های الهی به مردم ایران تعداد بسیار زیاد و قابل توجهی از متفکران، هنرمندان و فرهنگ‌سازی است که در طول تاریخ و بخصوص پس از رواج دین مبین اسلام و تعالیم آن - که مشوق علم‌آموزی و ترویج فرهنگ تعلیم و تعلّم و تکیه بر معرفت نسبت به طبیعت، جامعه، تاریخ و دیگر حوزه‌های معرفتی می‌باشد - در این سرزمین ظهور کرده‌اند. امروزه در کمتر رشته‌ای از علوم و معارف بشری است که در سلسله بنیادگذاران و شخصیت‌های مهم آن یک یا چند تن از ایرانیان و مسلمانان در آن دیده نشود.

آشنایی با این بنیان‌گذاران ایرانی - اسلامی فرهنگ و تمدن بشری نه

فقط از جنبه شناخت تاریخ و افکار و آثار این بزرگان بلکه برای ساختن پایگاهی که با تکیه بر آن و با توجه به دانشهای روز بتوان به قله‌های جدید معارف بشری صعود کرد امری ضروری است.

نهضت نرم‌افزاری که اینک از مهمترین وظایف همه علما و متفکران و دانش‌پژوهان این مرز و بوم است آشنایی نسل جوان و دانش‌دوست را با فرهنگ سازان و اندیشه‌مندان این سرزمین بعنوان یک ضرورت مهم مورد توجه قرار داده است.

انتشارات همشهری در پیشبرد این هدف ارزشمند با استمداد از جمعی از بهترین نویسندگان و محققان کشور اقدام به انتشار مجموعه «اندیشه‌مندان ایران و اسلام» می‌نماید. باشد که این مجموعه نوری بر مسیر فرهنگی مردم علم‌جوی این کشور بیفکند. انشاء الله

و من الله التوفیق

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۱
گفتار نخست: اوضاع سیاسی ایران در قرن هفتم.....	۱۷
ترکان و ایران.....	۱۷
خوارزمشاهیان.....	۲۱
حمله مغولان.....	۲۳
حکومت ایلخانی.....	۲۶
اسماعیلیان.....	۲۸
قیزمطیان.....	۳۰
فاطمیان.....	۳۰
اسماعیلیان ایران.....	۳۲
گفتار دوم: شرح حال نصیرالدین طوسی.....	۳۵
کودکی و نوجوانی نصیرالدین طوسی.....	۳۵
اقامت در قلاع اسماعیلیه.....	۳۸
وزارت در دربار مغولان.....	۴۱
تأسیس رصدخانه مراغه.....	۴۷

۴۹	سال‌های پایانی عمر
۵۳	گفتار سوم: شاگردان نصیرالدین
۵۴	قطب‌الدین شیرازی
۵۶	علامه حلی
۵۷	ابن خوام
۵۹	گفتار چهارم: سیری در اندیشه‌های فلسفی و کلامی خواجه طوسی
۵۹	دباجه
۶۲	بخش نخست: خدا
۶۲	فصل یکم: هستی و شناخت خدا
۶۲	۱. وجود / هستی و ماهیت / چیستی
۶۳	بررسی دیدگاه نصیرالدین طوسی در این مسأله
۶۶	۲. دلایل هستی خدا
۶۷	طوسی و دلیل وجودی
۶۸	۳. شناخت ذات و یژه‌خدای متعال
۷۰	فصل دوم: صفات خدا
۷۸	بخش دوم: جهان
۷۹	فصل سوم: آفرینش جهان
۷۹	۱. دیدگاه طوسی دربارهٔ چگونگی آفرینش جهان
۸۳	۲. دیدگاه طوسی در دیرینگی و نوپدیدی جهان
۸۵	فصل چهارم: ماده
۸۵	۱. همانندی جسم‌ها
۸۸	۲. هیولا و صورت
۸۹	۳. جوهر فرد
۹۲	فصل پنجم: زمان
۹۲	۱. معنای زمان

۹۲	۲. هستی زمان.....
۹۳	۳. تقسیم‌پذیری زمان.....
۹۴	۴. حدوث / نویدیدی زمان.....
۹۵	فصل ششم: مکان.....
۹۵	۱. چیستی و هستی مکان.....
۹۶	۲. خلأ / تهیگاه.....
۹۹	۳. آیا هر جسمی مکانی طبیعی دارد؟.....
۹۹	۳. جهت‌ها.....
۱۰۱	بخش سوم: انسان.....
۱۰۱	فصل هفتم: جان و شناخت.....
۱۰۱	الف - جان.....
۱۰۱	۱. تعریف جان و طبیعت آن.....
۱۰۳	۲. جان و روان.....
۱۰۵	۳. سرمتشأ جان‌ها.....
۱۰۶	۴. یگانگی جان و نیروهایش.....
۱۰۷	۵. پیوند جان با تن و جاودانگی آن.....
۱۰۸	ب - نظریه شناخت.....
۱۰۸	۱. جان و پذیرش شناخت‌ها.....
۱۰۸	۲. اندام شناخت.....
۱۰۹	۳. آیا شناخت حقیقت پدیده‌ها ممکن است؟.....
۱۱۰	۴. بدیهی بودن تصوّر‌ها و تصدیق‌ها.....
۱۱۱	۵. وجود ذهنی و مثل افلاطونی.....
۱۱۲	فصل هشتم: رفتارهای انسان.....
۱۱۲	الف. شایست و ناشایست رفتارها.....
۱۱۳	ب. جبر و اختیار.....

فصل نهم: اخلاق.....	۱۱۴
۱. طبیعت انسانی و اخلاق.....	۱۱۴
۲. لذت و درد.....	۱۱۵
۳. خوبی و بدی.....	۱۱۶
۴. خوشبختی.....	۱۱۸
۵. فضیلت و رذیلت.....	۱۱۸
فصل دهم: پیامبری.....	۱۱۹
۱. خوبی و لزوم بعثت.....	۱۱۹
۲. لزوم عصمت.....	۱۲۱
۳. معجزات و کرامات.....	۱۲۲
۴. دلایل پیامبری حضرت محمد ﷺ.....	۱۲۳
فصل یازدهم: امامت.....	۱۲۴
۱. پرسمان نصب امام.....	۱۲۵
۲. پرسمان عصمت امام.....	۱۲۶
۳. پرسمان نص بر امام.....	۱۲۸
گفتار پنجم: دیگر آثار خواجه نصیر.....	۱۳۱
ریاضیات و نجوم.....	۱۳۱
منطق.....	۱۷۶
علم کلام.....	۱۸۰
برخی دیگر از آثار نصیرالدین طوسی.....	۱۸۱
سال شمار زندگی خواجه نصیرالدین طوسی.....	۱۸۴
منابع و مأخذ.....	۱۸۷

مقدمه

سال‌های آغازین سده ۷ ق / ۱۲ م با رویدادی در جهان همراه شد که در ذهن ایرانیان به عنوان نماد فاجعه، ماندارگار شده است. هجوم مغولان، که برخی آن را طوفان بلا نامیده‌اند، بخش وسیعی از دنیای آن روزگار را فراگرفت. حتی در گزارش‌های اروپاییان آن زمان نیز تأثیر هجوم ایشان بر زندگی مردم مشهود است، گزارشی موجود است که در آن ماهیگیران شمال اروپا به دلیل حمله کشتی‌هایی متعلق به اقوامی ناشناس که کشتی‌های ایشان را به سرقت می‌بردند و آنها را یا می‌کشند یا به اسارت می‌بردند، از رفتن به دریا خودداری می‌کرده‌اند، زمان گزارش و تصویری که ایشان از این دشمنان تازه بیان کرده‌اند، بیش از همه مبین آن است که ایشان به احتمال زیاد گروه‌هایی از طوایف مغول بودند که روسیه را عرصه تاخت و تاز خود قرار داده و از طریق دریای شمال و یا سرزمین‌های اروپای شرقی خود را به قلب اروپا رسانده بودند. آنچه از

میان گزارش‌های موجود برمی‌آید آن است که دامنه حمله بسیار وسیع و فجایع به بار آمده بسیار دردناک بوده است، نبود همدلی بین حکام مختلف در اراضی تحت حمله و اختلافات داخلی بین ایشان نیز مزید بر علت شده، دست مغولان را بر انجام دادن هر فاجعه‌ای باز گذاشته بود.

شاید آن روز که شهرها یکی از پی دیگری به دست سربازان مغول به تاراج می‌رفت و از آبادانی‌شان جز ویرانی باقی نمی‌ماند و مشاهیر آن زمان یا کشته می‌شدند و یا جان خود را در توشه‌های سفرشان به این سو آن سو می‌بردند، کمتر کسی می‌توانست تصور کند روزی می‌توان بر این خرابه‌ها، آبادی دیگری برپا کرد و می‌توان به حاکمان مغول هم آیین کشورداری آموخت. این اتفاقی بود که به مدد بزرگان این سرزمین، در مرزهای ایران خیلی زود به تحقق پیوست و در زمانی کمتر از پنجاه سال بنیان حکومتی پیشرو در ایران گذاشته شد.

البته، در اینجا قصد آن نیست که دوران ایلخانان مغول را سرشار از شکوفایی و عظمت نشان دهیم، چه به واقع چنین نبوده و درگیری‌های داخلی بسیاری که میان میراث‌خواران چنگیز رخ می‌داده، همواره سرزمین‌های تحت استیلای ایشان را به ویرانی می‌کشیده است. اما در آن برهه‌های زمانی که حکومت مرکزی ایلخانان قدرتمند بوده و مرزها را از تجاوز دیگر رقیبان محفوظ می‌داشته، در میان ایرانیان چهره‌هایی بودند که کمر به آبادانی این سرزمین و احیای هویت فرهنگی و تاریخی آن می‌بستند.

از میان نام‌های بسیاری که در این دوره آشوب از آنها یاد می‌شود، نام خواجه نصیرالدین طوسی از همه مشهورتر است. خواجه نصیر با اقدامات خود چنان نقش ماندگاری در دل مردم ایران به جای گذاشت که حدود سه قرن بعد ساردن، سیاح فرانسوی که در زمان صفویان از ایران دیدار کرد، گفته است که نصیرالدین طوسی شناخته‌شده‌ترین چهره‌ای بود که همه مردم ایران او را از دوران تاریک مغول به یاد داشتند و از او با نام عالم یاد می‌کردند.

خواجه نصیر هر دو هجوم مغول به ایران را درک کرد و شاهد تمامی حوادث بود. در حمله نخست او هم در زمرة کسانی قرار گرفت که جان خود را از مهلکه به در بردند اما در حمله دوم، او با ایفای نقشی متفاوت، با ترفندی سیاسی خود را به مهاجمین نزدیک کرد. درباره رفتار خواجه در این مسأله جای بحث بسیار است و هر کس به ظن خود در این رابطه اظهار نظر کرده است که در جای خود تا حدی به این بحث‌ها پرداخته خواهد شد. فارغ از چرایی عمل خواجه، اقدام او سبب شد تا او بتواند با نزدیک شدن به خان مغول از خرابی‌های بیشتر جلوگیری کند و از نیروی ایشان برای پیشبرد اهداف دیگری استفاده کند.

کتابی که پیش رو دارید، خلاصه‌ای از زندگی‌نامه و کارنامه زندگی علمی و فکری و اندیشه‌های خواجه نصیر است که البته، پیش از این نیز کارهایی مشابه صورت گرفته است. این کتاب در پنج گفتار تنظیم شده است و نسبت به کارهای پیشین کمال بیشتری دارد.

در گفتار نخست برای درک اوضاع ایران در زمان زندگی خواجه مختصری از تاریخ آن روزگار بیان شده است. در این بخش ضمن ارائه گزارشی از پیشینه روابط ایران و ترکان، اوضاع ایران در زمان حمله مغول بیان شده و همچنین گوشه‌هایی از تاریخ دوره ایلخانی نیز آورده شده است.

در گفتار دوم شرح حال خواجه نصیر آمده و سعی شده است اطلاعاتی که درباره او به صورت پراکنده در منابع مختلف آمده، گردآوری شود. اطلاعات موجود درباره زندگی خواجه نصیر برای دوران‌های مختلف زندگی او متفاوت است و از این رو اظهار نظر درباره برخی اقدامات او بسیار دشوار است.

در گفتار سوم به معرفی سه تن از شاگردان او پرداخته شده که هریک خود در علوم عصر خویش گوی سبقت از دیگران ربوده‌اند.

در گفتار چهارم با بهره‌گیری از آثار فلسفی و کلامی خواجه اندیشه‌های فلسفی و کلامی او را پژوهیده‌ایم که به خصوص پژوهندگان زندگانی خواجه نصیر در گذشته در این زمینه کار کمتری عرضه کرده‌اند. در گفتار پنجم به بررسی دیگر آثار نصیرالدین که در زمینه علوم ریاضی و نجوم و منطق تألیف کرده است، می‌پردازیم و در پایان هم اتفاقات مهم زندگی او و سال وقوع هریک فهرست‌وار آمده است تا هم نقشه بهتری از زمان زندگی او فراهم آید و هم تقدّم و تأخّر برخی آثار ارزشمند او در دوران زندگی‌اش مشخص شود.

امید آن است که مطالعه این کتاب هرچه بیشتر این شخصیت بزرگوار را به عنوان یک ایرانی مسلمان عالم و فیلسوف به خوانندگان محترم بشناساند تا بتوانیم هر روز بهتر از روز پیش با تحصیل در مکتب این بزرگان برای آبادانی ایران عزیز تلاش کنیم.

در خاتمه از مؤسسه محترم انتشارات همشهری و از استاد فرهیخته و فاضل، جناب آقای علیرضا مختاریور - دامت توفیقاته - سپاس می‌گزاریم که همت والای آن استاد، همراه دقت و دلسوزی و تلاش کارکنان ارجمند آن مؤسسه انگیزه تولید این اثر شریف گردید. توفیق الهی، پیوسته، یار و مددکار همگان باد، بمنّه و کرمه.

تهران - دارآباد - مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی

غلامرضا جمشیدنژاد اول - حنیف قلندری